

YENİ TÜRK YAZI DİLLERİNİN TEŞEKKÜLÜ, ADLANDIRILMASI VE TÜRKİSTAN COĞRAFYASININ BÖLÜNMESİNDEKİ ROLÜ

DOÇ. DR. HİKMET KORAŞ*

Türkçe, Avrupa kıtası büyüklüğünü aşan 11 milyon kilometrekarelik bir coğrafyada¹ iki lehçesi ve onlarca şivesi ile bağımsız, özerk ve başka devletlerin sınırları içinde topluluk olarak yaşayan insanların konuştuğu, sayısı 300 milyona yaklaşan², dünyadaki sayılı dillerden bir tanesidir.

Türkçe 13. Asra kadar tek bir yazı dili olarak kullanılmış, 13. asırda Oğuz Türkçesinin yeni bir yazı dili olarak ortaya çıkmasıyla doğu ve batı olmak üzere iki yazı diline ayrılmıştır.

Ancak 13. asırda doğan yeni yazı dili, 20 asırda Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan yeni Türk yazı dilleri gibi sun'î zorlamalar sonucu değil, yaşanan tarihi olayların tabii bir neticesidir. Kalabalık Oğuz kitleleri Malazgirt Savaşından sonra kalıcı olarak Anadolu'ya yerleşmiş, 13. Yüzyılda Cengiz Han'ın Türkistan'daki baskı ve şiddeti bu coğrafyadaki bütün Oğuz Türklüğünü Azerbaycan ve Anadolu'ya yönlendirmiştir. Anadolu ve civarını kendilerine yeni yurt yapan Oğuz kitleleri Türk yazı dilinin kullanıldığı coğrafyadan çok uzak kalmış tarihin en büyük devletlerinden birini kuran bu kitle geldiği coğrafyada geleneği olan Arapça ve

* Niğde Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

**Türkçe,
Avrupa kıtası
büyüklüğünü
aşan 11 milyon
kilometrekarelik
bir coğrafyada
iki lehçesi ve
onlarca şivesi
ile bağımsız,
özerk ve başka
devletlerin
sınırları içinde
topluluk olarak
yaşayan
insanların
konuştuğu, sayısı
300 milyona
yaklaşan,
dünyadaki sayılı
dillerden bir
tanesisidir.**

Farsçayı bir süre kullanmış ve zamanla konuşulan ancak yazılmayan Oğuz Türkçesi 13. Asırdan itibaren yazı dili olmaya başlamıştır. 15. Asırda oluşumunu tamamlayan Oğuz Türkçesi, Osmanlı ve Azerbaycan sahası olmak üzere başlangıçtan iki yazı dili olarak doğmuştur. Ancak bu iki yazı dili arasındaki fark hep bir ağız mesafesinde kalmış, her iki sahada verilen eserler de müşterek bir miras olarak kabul görmüş ve anlaşılmasında bir sıkıntı yaşanmamıştır.³

13. asırda başlayıp 15. Asırda oluşumunu tamamlayan Oğuz Türkçesinin batı koluna esas olan ağız, 13. Asır sonunda kurulan ve devlete başkentlik yapan İstanbul ağzıdır. Osmanlı Devletinin gelişme ve yayılmasıyla paralel olarak Batı Oğuzcası da gelişmiş ve yayılmıştır.

Dünyanın bütün dillerinde konuşma ve yazı dili farklıdır. Konuşma dili, günlük konuşmada kullanılan, kullanım alanı dar, yazı dili ile mukayese ettiğimizde kurallara fazlaca uyulmayan dildir⁴. Konuşma dili, bir şivenin yayıldığı muhit içinde birbirine yakın köy ve kasabalarda bile farklı olabilir.

Yazı dili çeşitli sebeplerle bir şivenin ağızlarından birinin yaygınlaşması ile oluşan dildir. Yazı dili şivenin bir ağzına dayanmasına rağmen bünyesine diğer şivelerden de bazı unsurlar girebilir. Bu yönü dikkate alındığında yazı dili zamanla varlığına temel olan konuşma dilinden de farklılaşır. Yazı dili yazılan dil olduğu için kitabidir. Kitaplarda yazılan ve yazışmanın yapıldığı dildir. Bu yönüyle aynı zamanda bir medeniyet dilidir. Bir ağza dayanmasına rağmen, diğer ağızlardan da bünyesine unsurlar aldığı için birleştirici ve bütünleştiricidir. Yazışmalarda ve eğitimde yazı dilini kullanan diğer unsurlar, günlük hayatta konuşma dilini de kullanmaya devam ederler. Bir devlet bünyesinde, farklı olan unsurlar, dilleri farklı olsa bile, yazışmalarını devletin esas kabul ettiği yazı diliyle yaparlar.

Batı Türkçesi, Osmanlı Devleti bünyesindeki, Türk veya gayri Türk, bütün unsurları bir arada tutmuş ve onların anlaşmasını sağlamıştır. Aynı görevi

Türkistan'da 20 asra kadar Çağatay Türkçesi yapmıştır. Bu iki Türk yazı dili ile meydana getirilen onbinlerce eser bugün kütüphaneleri doldurmaktadır. Bu iki yazı dili ile meydana getirilmiş bir Türk medeniyeti vardır.

Türklerin kurduğu büyük devletler; meydana getirdiği medeniyet ve kültürü, dünyanın ilgi odağı haline gelmiş, Türkoloji adını verdiğimiz bir bilim dalının doğmasına da sebep olmuştur. Asya ve Avrupa ağırlıklı olmak üzere, dünyadaki pek çok üniversitede kürsüleri bulunan bu bilim dalı, bir milletin değerlerinin konu olduğu en çok rağbet gören bilim dalıdır. Bu bilim dalının, özellikle, yakın komşularımızda rağbet görmesi ve İlminski⁵, Oustromov⁶ gibi bilim adamlarının misyoner ve papaz olması çalışmaların amacının tahmin edilmesi bakımından çok dikkat çekicidir⁷. İlminski ve Ostroumov'un Çarlık Rusyası döneminde uyguladığı dil politikaları Sovyetler Birliği döneminde tamamen siyasal amaçlarla ve Türkistan coğrafyasının bölünmesinde temel unsur olarak kullanılmıştır.⁸

20. asrın ilk çeyreğine kadar sadece iki yazı diline sahip olan Türk dünyasında, asrın ilk çeyreğinden sonra, her farklı konuşmayı bir etnik yapı kabul edip, her etnik yapıya bir yazı dili uyduran Sovyetlerin Türkistan'ı suni zorlamalarla bölünmesini müteakip pek çok yeni Türk yazı dili ortaya çıkmıştır⁹. Eski Sovyetler Birliği, sınırları içinde kalan irili ufaklı bütün Türk toplulukları için, siyasi kararlarla bir alfabe tahsis etmiş, 20 asrın ilk çeyreğine kadar aynı yazı dilini kullanan ve birbirini anlayabilen Türk toplulukları birbirine yabancılaştırılmıştır. Bunu sadece uygulamakla kalmamış, bu anlayışı kendisi dışındaki bütün Türkoloji âlemine de kabul ettirmiştir.

Türk kelimesi yakın zamana kadar köken ve milliyet olarak bütün Türkleri ifade eden bir kelime iken, bugün Rus bilim adamlarının etkisiyle kelime farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Rus ve Batılı Türkolojisinde Türk kelimesi sadece Türkiye'de yaşayan insanları ifade etmektedir. Ruslar, Türkiye Türkleri için "Turok"(Türk), Türkiye dışında kalan Türkler için ise "Tyurski"(Türkî) kelimesini kullanmaktadırlar. Türk dünyasını ifade etmek için Rusların kullandığı Tyurski

13. asırda başlayıp 15. Asırda oluşumunu tamamlayan Oğuz Türkçesinin batı koluna esas olan ağız, 13. Asır sonunda kurulan ve devlete başkentlik yapan İstanbul ağızdır. Osmanlı Devletinin gelişme ve yayılmasıyla paralel olarak Batı Oğuzcası da gelişmiş ve yayılmıştır.

Yazışmalarda ve eğitimde yazı dilini kullanan diğer unsurlar, günlük hayatta konuşma dilini de kullanmaya devam ederler. Bir devlet bünyesinde, farklı olan unsurlar, dilleri farklı olsa bile, yazışmalarını devletin esas kabul ettiği yazı diliyle yaparlar. Batı Türkçesi, Osmanlı Devleti bünyesindeki, Türk veya gayri Türk, bütün unsurları bir arada tutmuş ve onların anlaşmasını sağlamıştır. Aynı görevi Türkistan'da 20 asra kadar Çağatay Türkçesi yapmıştır. Bu iki Türk yazı dili ile meydana getirilen onbinlerce eser bugün kütüphaneleri doldurmaktadır. Bu iki yazı dili ile meydana getirilmiş bir Türk medeniyeti vardır.

veya Batılıların kullandığı Turcic kelimeleri “*Türk dilinde konuşan halklar*” anlamına gelmekte ve Türkler arasındaki müşterekliğin bir soy birliğine dayanmadığını, sadece dilden ibaret olduğunu ifade etmektedir.¹⁰ Almanların, Türkiye Türklüğü için “Türke(n)” ve Türkiye dışındaki Türkler için “Türk Volker” (Türk halkları), İngilizlerin Türkiye dışındaki Türkler için “Turcic” (Türkî) kelimelerini kullanmaları tamamen Rus Türkologlarının etkisiyle 20. Asrın ikinci yarısında olmuştur.¹¹ Bu etki ile genel Türkçeyi ifade etmek için İngilizcede TurcicLanguages, Almanda TürkischeSprachen, Rusçada TyurkskyYaziki terimleri kullanılır olmuştur.¹²

20. asrın ilk çeyreğinden beri Türk coğrafyasının büyük bir kısmında devam eden esaret, zulüm ve bilimin politikaya alet edilmesi sadece Türkiye dışındaki bilim âleminin hafızasındaki gerçekleri değiştirmekle kalmamış, bizim hafızamızdan Türkistan kelimesini silerek Orta Asya’yı; Türkiye dışındaki soydaşlarımızın Türk olduğunu unutturarak Türkî kelimesini ikame etmiştir. Halbuki, Türkî kelimesi Osmanlı ve Çağatay sahasında bu günkü Türkçe kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Bu gün Türkiye’de bile, Rus ve Batılıların tesiri ile Türkî kelimesi, Türkiye dışındaki Türklüğü ifade etmek için kullanılır olmuştur, Türkçenin birer şivesi veya lehçesi durumundaki yeni yazı dilleri ise Batı Türkolojisinde ayrı birer dil olarak kabul edilmiştir.¹³

Bu, tamamen Eski Sovyetler birliğinin uyguladığı politikalarla olmuştur. Sovyet Birliği dilbilimcileri, yeni milletler ortaya çıkarmak için, siyasal talimatlar doğrultusunda, mevcut lehçe ve şiveleri tespit ederek onları yine siyasal talimatlarla yazı dili hâline getirmişlerdir. Etnoğrafılar ise bu

topluluğu Sovyet düzenine adapte etmek için töreler uydurmuşlar¹⁴, ancak bir dil olarak takdim edilecek şivenin seçimi önceden tespit edilmiş siyasi hesaplara göre yapılmıştır. Aynı dil içindeki lehçe veya şivenin farklılıkları tespit edilerek, bu farklılıklar zaman zaman siyasî organlar tarafından dikte bile ettirilmek suretiyle, aynı dili konuşan boylardan farklılıklara dayalı yeni bir millet yaratılmıştır.¹⁵ Lehçe ve şivelere dayalı bu yeni millet oluşturma işi sadece bir lehçe veya şivenin yazı dili yapılmasıyla kalmamış, yeni bir yazı diline dayalı olarak oluşturulan suni milletlerin adı siyasal kararlarla bile değiştirilmiştir. 1925'ten önce Sovyet siyasî literatüründe bu gün Kazak olarak anılan Türk topluluğu Kırgız, bu günkü Kırgızlar ise Kara Kırgız olarak anılıyordu. 1925'te alınan bir kararla, yerel kullanıma uygun hâle getirme bahane edilerek Kırgız adı Kazak, Kara Kırgız adı ise Kırgız olarak değiştirilmiştir.¹⁶ Bu durum bize Eski Sovyetler Birliği'nde sosyal bilimlerin, özellikle de dilbilimi ve Türkoloji'nin nasıl işlediğini, hangi amaca hizmet ettiğini göstermektedir.

Dil, lehçe, şive gibi terimlerin tamamen siyasal amaçlarla kullanıldığı Sovyetler Birliği ve onun etkisindeki Batı bir tarafa, Türkiye Türkolojisinde de lehçe ve şive gibi filoloji terimlerinin kullanılışı henüz netlik kazanmış değildir.¹⁷

Türkiye Türkolojisinin ismi öne çıkan büyüklerinden Reşit Rahmeti Arat Çuvaş ve Yakut Türkçeleri için lehçe, bunların dışında kalanları ise şive olarak değerlendirir.¹⁸ Muharrem Ergin¹⁹, Şinasi Tekin²⁰, Ahmet Bican Ercilasun²¹ ve pek çok bilim adamının da bu görüşe katıldığını yazılarından anlıyoruz.

Yakın zamana kadar rağbet gören bu görüşe göre, Türkçenin karanlık devirlerinde ana koldan ayrılmış Yakut ve Çuvaş Türkçeleri, Türkçenin lehçeleri; bunların dışında kalan ve gelişmelerini yazılı metinlerden takip edebildiğimiz diğer kollar ise Türkçenin şiveleri olmaktadır.

Korkmaz, şive teriminin ağız ve lehçe ile eş anlamlı kullanılabileceğini ima ederek²², sadece lehçe terimini benimser. Korkmaz'a göre tarihin çökeski zamanlarında

20. asrın ilk çeyreğine kadar sadece iki yazı diline sahip olan Türk dünyasında, asrın ilk çeyreğinden sonra, her farklı konuşmayı bir etnik yapı kabul edip, her etnik yapıya bir yazı dili uyduran Sovyetlerin Türkistan'ı suni zorlamalarla bölünmesini müteakip pek çok yeni Türk yazı dili ortaya çıkmıştır.

Dil, lehçe, şive gibi terimlerin tamamen siyasal amaçlarla kullanıldığı Sovyetler Birliği ve onun etkisindeki Batı bir tarafa, Türkiye Türkolojisinde de lehçe ve şive gibi filoloji terimlerinin kullanılışı henüz netlik kazanmış değildir.

ana koldan ayrılan Yakut ve Çuvaş Türkçeleri *Uzak Lehçe*, diğerleri ise *Yakın Lehçelerdir*.²³ Bunu Türk Dil Kurumunun benimsediğini söylemek de yanlış olmaz²⁴.

Türkiye Türkolojisinde Türk lehçe ve şiveleri için dil terimini kullananlar, az olmakla birlikte, vardır. Talat Tekin'in Türkçe için yaptığı tasnif²⁵, kitap adları²⁶ ve bu konuyla ilgili makalelerinden²⁷ Türk şiveleri yerine Türk dillerini kabul ettiğini anlıyoruz. Bu konuda pek çok bilim adamı ile tartışmaya giren Tekin'in Rus ve Batılı Türkologların terimi kullanışlarını esas aldığını ve onların ölçüsünü bilimsel ölçü kabul ettiğini belirtmek gerekir.²⁸

Ancak, Çuvaş ve Yakut Türkçeleri dışında kalan Türk şivelerini ifade etmek için lehçe teriminin yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Türk Lehçeleri ile ilgili ilk yapılan çalışmalardan

A. Cevat Emre'nin, muhtevasında terimi gelişigüzel kullanılmasına rağmen, eserine "*Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri*"²⁹; Saadet Çağatay'ın, tarihî ve çağdaş Türk şivelerini konu ettiği üç eserinde "*Türk Lehçeleri*"³⁰ adını kullanması ve nihayet, Sovyetlerin dağılması ve yeni Türk Cumhuriyetlerinin kurulmasından sonra A. BicanErcilasun başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan mukayeseli sözlüğe "*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*"³¹ adının verilmesi, Arat'ın kullandığı şive yerine lehçe teriminin yaygınlaşmasını sağlamıştır diyebiliriz. Daha sonra çıkan A. Buran E. Alkaya'nın Çağdaş Türk Lehçeleri³², A. BicanErcilasun editörlüğünde hazırlanan Türk Lehçeleri Grameri³³ ve Levent Doğan'ın editör ve yazarı olduğu Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı³⁴ ve adını burada saymadığımız pek çok kitap ve makalede lehçe terimi kullanılması terimin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

Türk topluluklarının konuştukları şive için dil veya lehçe teriminin kullanılmasında, onların birer yazı dili olmalarının etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Türkistan'da mahallî şivelerin yazı dili olmasının kısa tarihi ve sebepleri ise şöyledir: Türk dünyası 20. asra kadar iki yazı dili kullanarak geldi³⁵. 19. Asrın sonlarında Çarlık Rusyasının Ruslaştırma politikaları gereği İlminski'nin okullarında yetişen ve onunla ortak hareket eden bazı Türk aydınları yaşadıkları muhitte konuşulan ağızlarla eserler vermeye başladılar.³⁶ Çağatay Türkçesini yazı dili olarak kullanan Türk topluluklarında mahallî şivelerle ilk eser veren kişilerin

Rus misyoner okullarında veya orduda çalışıyor olmaları ve İlminski'nin başında bulunduğu misyoner teşkilatı ile bağlarının olması çok dikkat çekicidir.

Kazan Tatar Türkçesiyle ilk eser veren Kayyum Nasiri, Kazan Ortodoks Papaz Mektebin "DokhovnayaSeminarya"sında Tatarca muallimidir.³⁷ Kazak Türkçesiyle ilk eser veren ve Rusların Kazaklara alfabe hazırlamak üzere kurduğu komisyonda yer alan kişi İbrahim (İbiray) Altınсарın³⁸ ve Başkurt gramer kitabını yazıp Başkurtlar için ayrı bir alfabe hazırlayan kişi ise Dr. Kulayev'dir³⁹. Bunu, önce Tatarlar, sonra Kazaklar için kendi dillerinde eğitim veren okulların açılması takip etmiştir.⁴⁰ Ancak, Tataristan'da kullanılması teşvik edilip desteklenen Tatar Türkçesinin Kazakistan'da yasaklanması; Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesi desteklenirken Dağıstan'da kullanılmasının yasaklanması Çarlık Rusyasının ve daha sonra Sovyetler Birliğinin gerçek niyetini göstermesi bakımından önemlidir.⁴¹

Biraz önce adını saydığımız kişiler elbette art niyetli değillerdi⁴². İlminski ve misyonerler bu kişilerin iyi niyetlerinden faydalanmışlar ve onların halisane niyetlerini kendi emelleri için kullanmışlardır. İlminski'nin Kazan Üniversitesindeki Tatar aydınlara hitaben söylediği "*Sizin Çağatayca ile yazdığımız eserleri Kazan halkı anlıyor mu? Tatarlar anlıyor mu? O hâlde siz Kazan halkının anladığı dilde yazınız.*" sözleri bu gerçeği göstermektedir.⁴³

İlminski'nin ölümünden sonra yanlı politikaları Khun devam ettirmiş, Khun başkanlığında kurulan bir komisyon Türkistan ve İdil boyundaki bütün Türk boylarının ayrı birer millet ve şivelerinin birbirinden ayrı bağımsız bir dil olduğunu delilleriyle ispat etmek için çalışmıştır.⁴⁴Çarlık Rusyası döneminde İlminski ve Oustroumov vasıtasıyla yapılmaya çalışılan lehçeleri ayırıştırma politikası, Bolşevik

Türkiye Türkolojisinde Türk lehçe ve şiveleri için dil terimini kullananlar, az olmakla birlikte, vardır. Talat Tekin'in Türkçe için yaptığı tasnif, kitap adları ve bu konuyla ilgili makalelerinden Türk şiveleri yerine Türk dillerini kabul ettiğini anlıyoruz. Bu konuda pek çok bilim adamı ile tartışmaya giren Tekin'in Rus ve Batılı Türkologların terimi kullanışlarını esas aldığını ve onların ölçüsünü bilimsel ölçü kabul ettiğini belirtmek gerekir.

Çağatay Türkçesini yazı dili olarak kullanan Türk topluluklarında mahallî şivelerle ilk eser veren kişilerin Rus misyoner okullarında veya orduda çalışıyor olmaları ve İlimski'nin başında bulunduğu misyoner teşkilatı ile bağlarının olması çok dikkat çekicidir.

İhtilalinden sonra Komünist Partisi organlarında alınan kararların devlet eliyle uygulanması suretiyle gerçekleştirilmiştir.⁴⁵

Eski Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan Türk topluluklarının şiveleri yazı dili yapılırken hiçbir bilimsel ölçüye dikkat edilmemiş, tamamen Komünist Partinin aldığı karar etkili olmuştur. Sadece yazı diline esas olan ağzın tespiti bir tarafa, yönetim tarafından kurulan komisyonlar bazı eklerin kullanımına bile müdahale ederek, zorlayıcı kararlar almışlardır.⁴⁶ Alınan bu kararlarda ise farklılıkların ön plana çıkarıldığını ve Türk boylarının birbirini anlamasının engellenmesinin temel felsefe olduğunu belirtmeye gerek yoktur.

Mahallî şivelerin yeni birer dil yapılmasıyla alfabelerin değiştirilmesi aynı politikanın birer parçasıdır.⁴⁷ Bir Türk topluluğunun konuştuğu mahalli şive yazı dili yapılırken, o şivenin en az kullanılanı veya genel içinde en farklı olanı esas kabul edilmiş, bu yazı dilinin yazılacağı alfabe oluşturulurken de, onu bütün içinden farklı kılacak sesler belirlenerek ayrılıklar ön plana çıkarılmıştır.⁴⁸

Böylece Sovyetlerdeki *yeni ulusal kimlikler* gerçek bir kültürün üzerine değil zayıf bir içeriğin üzerine tesis edilmiştir.⁴⁹

Sovyetler Birliğinin Türkistan coğrafyasını şivelere dayalı bir etnik taksimatının sebebi tek bir yazı diline dayalı Türk birliğini parçalamak, aynı soydan gelen toplulukları birbirinden farklılaştırmak, etnik kökene dayalı yeni devletler oluşturarak onları birbirine düşürmektir.⁵⁰

Roy, "Kuşkusuz İspanyol Güney Amerikası veya Fransız Afrikasındaki gibi evvelce var olmayan devletlerin doğumuna neden olan sömürge tarzı idarî bölünme örnekleri vardır dünya üzerinde. Ama bir sömürgeci gücün yalnızca ülkeleri değil, dilleri ve ulusal tarihleri hatta folklor ve edebiyatı şekillendirdiği tek örnek budur."⁵¹ sözleriyle Sovyetlerdeki dile dayalı bölümlenmeyi anlatırken, Türkistan coğrafyasında Türk şivelerinin nasıl bir dil yapıldığını ifade eder.

Makalemizin başında verdiğimiz yazı ve edebî dil tarifi ile günümüzde Türkistan coğrafyasında Türkçenin birer lehçesi olarak gördüğümüz yazı dillerinin

oluşum şartları ve teşekkülü mukayese edilirse gerçek kendiliğinden anlaşılacaktır. Ancak her ne sebeple olursa olsun oluşum devresini tamamlamış ve bu gün ayrı birer yazı dili olarak kabul gören onlarca Türk lehçesi vardır.

Bu gün Rus ve Batılı Türkologlar, konuşurunun birbirini anlayıp anlamamasını ölçü almayıp, yazı dili olarak kullanılmalılarını dikkate alarak her Türk topluluğunun konuşmasını ayrı bir Türk dili kabul etmektedirler. Türkiye’de de bunu kabul eden Türkologlara⁵² göre, kendine mahsus bir alfabeti olan ve bu alfabeyle meydana getirilmiş edebî eserleri olan bütün Türk topluluklarının konuşmasını ayrı bir dil, kendilerini de ayrı bir millet olarak kabul etmek zorundayız.

Tekin, mevcut Türk lehçelerinden örnek cümleler vererek Türkiye Türkçesi ile anlaşılabilirlik oranı tespit etmeye çalışıp, bundan hareketle onları ayrı birer dil kabul etmektedir. Bu konuda yapılan başka çalışmalarda ise sonuçlar çok daha farklı çıkmaktadır. A BicanErcilasun’un benzer şekilde yaptığı bir araştırmanın sonucu ise Tekin’in değerlendirmesinden çok farklıdır. Ercilasun’a göre, yaklaşık bir haftalık süre içinde Türk Topluluklarında kalan bir Türkiye Türkünün anlaşma imkânı, Azerbaycan’da % 88, Türkmenistan’da % 63, Özbekistan’da % 60, Kırgızistan’da % 30, Kazakistan’da % 26’dır.⁵³ Bundan hareketle, bir Türkiye Türkünün mevcut Türk toplulukları ile % 70 ila 90 oranında anlaşabilmesi için geçen süre, Azerbaycan için birkaç gün; Türkmen ve Özbek Türkçeleri için bir hafta; Kırgız, Kazak ve Başkurt Türkçeleri için 1 ila 1,5 aydır. Bu süreler, Karluk ve Kıpçak grubu lehçesi konuşanların birbirini anlaması için daha da kısalmaktadır.⁵⁴

Bu oranlar, gerçek bir istatistiğin neticesidir. Tekin’in “Türk Dilleri Ailesi I, II, III” seri yazısında, tespit için verdiği örnekler hayalidir. Başkası tarafından tespit edilecek cümlelerde yapılan denemeler Tekin’in tespitlerini tersyüz edecek sonuçlar da çıkarabilir.

Ayrıca, Türk topluluklarının mevcut durumlarını değerlendirirken 19. Asırda bütün Türkistan’da yaşanan olayların dikkate alınması gerektiği kanaatindeyim. Baskıcı bir rejimin bütün dikte ve zorlamalarıyla gelenen noktadan tamamen geri

Çarlık Rusyası döneminde İlminski ve Oustroumov vasıtasıyla yapılmaya çalışılan lehçeleri ayırıştırma politikası, Bolşevik İhtilalinden sonra Komünist Partisi organlarında alınan kararların devlet eliyle uygulanması suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Sovyetler Birliğinin Türkistan coğrafyasını şivelere dayalı bir etnik taksimatının sebebi tek bir yazı diline dayalı Türk birliğini parçalamak, aynı soydan gelen toplulukları birbirinden farklılaştırmak, etnik kökene dayalı yeni devletler oluşturarak onları birbirine düşürmektir.

dönüş mümkün görünmese de, durum Tekin'in bahsettiği kadar vahim değildir.

Mevcut Türk lehçelerini ayrı birer dil kabul eden Jorma, "Bu gün sözgelimi Türkçe ile Özbekçe için ayrı diller dememiz gerekiyorsa da, bu ayrımın başka birçok dil ailesi içindeki ayrımlardan farklı yönleri görülebilir, bunun nedeni ise Türk dillerinin birbirlerinden görece geç, kimi durumlarda da yapay olarak ayrılmış olmaları Kıpçak, Oğuz ve Özbek-Uygur toplulukları dillerinin birbirine yakınlığı uzaklığı veya bu dillerin ortaklığı örneğin Arapça veya İngilizce ağızlarının birbirleriyle olan farklılıklarından daha fazla değildir."⁵⁵ diyerek, yapay ayrımlara temas edip, bu farklılıkların, Tekin'in abarttığı kadar, anlaşmayı engelleyecek derecede olmadığına dikkat çeker.

Lehçe mi veya şive mi diye şeklindeki tartışmaya müdahil olan Doerfer, Türk topluluklarının bu gün kullandıkları Türkçe için lehçe şeklindeki isimlendirmeyi bir saçmalık kabul ederek ardından, "Öte yandan bir başka tür aşırılık daha vardır. Eski Sovyet yönetiminin yaklaşımı. Bu anlayışa göre, onlar nasıl uygun görmüşse, Sovyet yönetimi kendi keyfine göre hangisini dil olarak kabul etmişse o kadar

Türk dilleri vardır. Tabii ki bu karar tamamen politik nedenlerden kaynaklanıyordu. Türk dillerini ayırmalarında parola, gaye şuydu: 'Böl ve yönet.'⁵⁶ sözleriyle, Türkistan ve İdil boyundaki mahallî şivelerin yazı dili olma maceralarını ifade eder.

Bu tartışmalar bir taraftan mevcut Türk lehçe ve şivelerinin sayısının tespiti açısından da önemlidir. Çünkü Tekin, Çuvaş Türkçesini, varsaydığı bir proto Türkçe döneminde ana koldan ayırarak, ana Bulgarca olarak adlandırdığı bir kolun devamı olarak farklı bir dil kabul eder ve Çuvaşçanın bir Türk lehçesi kabul edilemeyeceğini savunur⁵⁷. Bu durumda Tekin'in Türk Dilleri kitabında Türk dili olarak kabul ettiği sayı yirmi dördtür⁵⁸.

Ergin lehçe isimlerini kavim adları ile verdiği basit değerlendirmede Çuvaş ve Yakut lehçeleri dışında, dört grup başlığı altında elli lehçe ismi verir.⁵⁹

Ercilasun, Türk Lehçeleri Grameri "Söz Başı"nda "Türkiye'de Türk lehçelerinin tamamı ilk defa Saadet Çağatay'ın 'Türk Lehçeleri Örnekleri II Yaşayan

Ağız ve Lehçeler DTCF 1977' kitabında ele alınmıştır" diyerek⁶⁰, Çağatay'ın kitabında ele aldığı lehçelerin mevcut Türk lehçelerinin tamamı olduğunu belirtir. Çağatay'ın eserinde ele aldığı ve işlediği lehçe sayısı, Yakut ve Çuvaşça dahil yirmi birdir. Çağatay, bu kitabı hazırlarken son yıllara kadar yazılan ve konuşulan dilleri aymaya dikkat ettiğini belirterek, Çuvaş ve Yakutçanın ayrı birer dil olduğunu özellikle vurgular.⁶¹

Ercilasun'un editörlüğünde hazırlanan Türk Lehçeleri Gramer'i'nde grameri verilen lehçe sayısı yirmi olup, Ercilasun kitabın "Söz Başı"nda, "Elinizdeki eserde ilk defa, yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerinin tamamının grameri bu hacimde bir araya getirilmiştir." diyerek, kitapta grameri verilen yirmi lehçenin yazı dili olarak kullanılan lehçeler olduğunu vurgular.⁶² Bu ifadeden, henüz yazı dili olmamış veya olamamış Türk lehçelerinin olduğunu sonucunu çıkarmak da mümkündür.

Türk lehçelerinin ilk tasnifi olan Johann Christoph Adelung'dan⁶³ başlayarak günümüze kadar yapılan bütün tasniflerde zikredilen farklı isimler bir araya getirildiğinde karşımıza çıkan abartılı rakam düşündürücüdür. Arat, Türk şiveleri tasnifinde önemli bir meselenin bu şivelerin adlandırılması olduğunu altını çizip bu problemi, *"Türk kavim ve şivelerinin adlandırılmasında görülen tuhaflıklardan biri de aynı kavim ve şive için muhtelif isimlerin kullanılmakta olmasıdır. Bunlar arasında bu kavimlerin kendileri tarafından kullanılan isimler yanında, bunlara komşuları tarafından verilen isimlerle üzerinde veya yakınında yaşadıkları şehir, nehir, dağ vb. veya idarî taksimatta dâhil buldukları idarî bölgelere göre verilen isimler de mevcuttur. Bunların çok defa gelişi güzel kullanılması ve bir çok ilmî eserler ile el kitaplarına geçmiş bulunması, işin aslına vakıf olmayanlar için , bazen içinden çıkılması güç bir durum yaratmaktadır."*

Ercilasun'a göre, yaklaşık bir haftalık süre içinde Türk Topluluklarında kalan bir Türkiye Türkünün anlaşma imkânı, Azerbaycan'da % 88, Türkmenistan'da % 63, Özbekistan'da % 60, Kırgızistan'da % 30, Kazakistan'da % 26'dır. Bundan hareketle, bir Türkiye Türkünün mevcut Türk toplulukları ile % 70 ila 90 oranında anlaşabilmesi için geçen süre, Azerbaycan için birkaç gün; Türkmen ve Özbek Türkçeleri için bir hafta; Kırgız, Kazak ve Başkurt Türkçeleri için 1 ila 1,5 aydır. Bu süreler, Karluk ve Kıpçak grubu lehçesi konuşanların birbirini anlaması için daha da kısalmaktadır.

Bugün ayrı birer lehçe olarak kabul ettiğimiz Türk topluluklarının konuşmalarının müşterek taraflarının ayrılıklardan daha fazla olduğunu belirtmek yanlış olmaz.

Bundan sonraki çalışmalarda farklılıklar yerine müştereklerin üzerinde durulması Türkiye Türklüğü ile diğer Türk topluluklarını birbirine daha fazla yaklaştıracak, bu ilerdeki siyasî müştereklere de zemin hazırlayacaktır.

diyerek dile getirir.⁶⁴ Arat, tasniflerde kullanılan kavim isimlerinin sayısını Çuvaş ve Yakut lehçeleri ile tarihî lehçeler dâhil olmak üzere yirmi iki olarak verir.⁶⁵

Arat'ın bu tespitinden hareketle, Türk şivelerinin isimlendirilmesi ve sayısı konusunda çok net konuşmanın zor olduğunu belirtmek yerinde olur. Tasnif ve isimlendirme konusuna, yazımızın başından beri üzerinde durduğumuz hususlar dikkate alındığında ayrıntıların ön plana çıkarılarak lehçe sayısının abartıldığını söylemek mümkün. Bugün ayrı birer lehçe olarak kabul ettiğimiz Türk topluluklarının konuşmalarının müşterek taraflarının ayrılıklardan daha fazla olduğunu belirtmek yanlış olmaz.

Bundan sonraki çalışmalarda farklılıklar yerine müştereklerin üzerinde durulması Türkiye Türklüğü ile diğer Türk topluluklarını birbirine daha fazla yaklaştıracak, bu ilerdeki siyasî müştereklere de zemin hazırlayacaktır.

- 1 UÇAR, Fuat (2007), **Dış Türkler**, Ankara: Fark Yayınları, s. 29, 33.
- 2 Uçar, age, s. 29.
- 3 ERCİLASUN, Ahmet Bican (1993), "Türk Dilinin Dünyü Bugünü Geleceği" **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 27-41.
- 4 ERGİN, Muharrem (2000), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul s. 10.
- 5 İlminski için bk. Agnés Nilüfer Kefeli, "Nikolayİlminsky: Orta Volga Müslüman ve Türk Halkları Üzerindeki Siyaseti" çev. Bülent Keneş, **Türkler**, C. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 451-459;
- 6 Ostroumov için bk. Begali Kasimov, **MilliyUyganış**, Taşkent Maneviyat Matbaasi, Taşkent 2002, s. 38.
- 7 ÖZTOPÇU, Kurtuluş Çağdaş Uygur Türkçesi ile ilgili çalışmalardan bahsederken, "Bilimsel yayınlarda genellikle Modern Uygurca veya Yeni Uygurca adlarıyla bilinen bu Türk dili ile ilgili araştırmalar Batı'da oldukça erken başladı. Çoğunluğunu İsveçli, İngiliz ve Almanların oluşturduğu ve politik ajan, misyoner araştırmacı gibi görevlerle Doğu Türkistan'a gelen bu kişiler bölgede kaldıkları süre içinde Uygurca'yı öğrendiler ve daha sonra konuyla ilgili yayınlar yaptılar.(Öztopçu 1992: 155-170)" diyerek, özde Uygur Türkçesi ile ilgili yapılan çalışmaların amacını kısaca belirtir. Bu tespit bütün çalışmalar için doğru kabul edilmese de, Türkiye dışında, özellikle, yabancılar tarafından yapılan çalışmaların amacını belirtmesi bakımından önemlidir.
- 8 OlivierRoy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi** çev. Mehmet Morali, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2005, s. 107-121.
- 9 Uçar, age, s. 44, 45.
- 10 Nadir Devlet, **Çağdaş Türk Dünyası**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 1.
- 11 ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), "Söz Başı" **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 7-10; Devlet, **age**, s. 2.
- 12 Talat Tekin, "Türk Dilleri Ailesi: I" **Türkoloji Eleştirileri**, Simurg Yayınları, Ankara 1997, s. 238-248.
- 13 Ercilasun, age, s. 7-10.
- 14 Roy, age, s. 117.
- 15 Roy, age, s. 117, 120; Ahmet Bican Ercilasun, "Türk Dünyasında Alfabe ve Dil" **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 56-64.
- 16 Roy, age, s. 112.
- 17 Bu konudaki tartışmalar için bk Tekin, Talat **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara: Simurg Yayınları, 1997.
- 18 Reşit Rahmeti Arat, "Dil Meseleleri ve Türk Dili" **Türk Kültürü**, S. 27, Ocak 1965, s. 33-40.
- 19 Ergin, age, s. 10.
- 20 TEKİN Talat, " 'Türk Dilleri' mi 'Türk Şiveleri' mi", **Türkoloji Eleştirileri**, s. 265-270.
- 21 Ercilasun, agm, s. 27-41; Ergin, age s. 10.
- 22 Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 143.
- 23 Korkmaz, age, s. 106.
- 24 Çünkü Korkmaz'ın hazırladığı Gramer terimleri Sözlüğü Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır ve uzun bir dönem TDK Başkanlığı yapan Ahmet BicanErcilasun da bunu vurgulamaktadır; bk. Ercilasun, age, s. 7-10.
- 25 Talat Tekin, "Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi" **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, C. 5, S. 13, Ankara 1989, s. 141-168.
- 26 TEKİN Talat - ÖLMEZ, Mehmet (1995), **Türk Dilleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

27 Tekin, age, 1997.

28 TEKİN, Talat “ ‘Türk Dilleri’ mi ‘Türk Şiveleri’ mi”, age, s. 265-270; “Türk Şiveleri mi Türk Dilleri mi”, age, s. 286-290, **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara: Simurg Yayınları, 1997.

29 EMRE, Ahmet Cevat **Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri Birinci Kitap Fonetik**, TDK Yayınları, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1949.

30 ÇAĞATAY, Saadet Türk Lehçeleri Örnekleri VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar Yazı Dili, 2. Baskı, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1963; Türk lehçeleri Örnekleri II Yaşayan Ağız ve Lehçeler, AÜ, DTCF Yayınları, Ankara 1972; Türk lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara: AÜ DTCF Yayınları, 1978.

31 ERCİLASUN, Ahmet Bican (1991),- vd, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,

32 ERCİLASUN, Ahmet Bican (1999), **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Elazığ: TİSAV Elazığ Şubesi Yayınları.

33 ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), (Editör): **Türk lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları,

34 DOĞAN, Levent (2007), -vd., **Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı**, İstanbul: Kriter Yayınları.

35 Ercilasun, age, s. 56-64.

36 A. Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 486-506.

37 Togan, age, s. 490.

38 Togan, age, s. 490.

39 Togan, age, s. 490.

40 Roy, age, s. 92.

41 Roy, age, s. 93.

42 NASİRİ Kayyum aynı zamanda bir din adamıdır ve eserlerinin çoğu dinî niteliklidir. Ruslar onu Gaspıralı'nın karşısında bir Pantürkizm ve Panislamizm karşıtı gibi göstermişlerdir, aynı şey Altınsarın için de geçerlidir. A. Altınsarın bir Kazak milliyetçisiydi ve dindar bir insandı. Hatta Rus-Kazak okullarının İslam karşıtı politikalarını protesto etmiş ve Arap alfabesinin korunmasını arzu etmiştir (Roy 2005: 93).

43 Uçar, age, s. 44.

44 Uçar, age, s. 44.

45 Ercilasun, age, s. 56-64.

46 Ercilasun, age, s. 56-64.

47 Roy, age, s. 119.

48 Roy, age, s. 119, 120.

49 Roy, age, s. 120.

50 Roy, age, s. 94, 95, 107.

51 Roy, age, s. 99.

52 bk. TEKİN, Talat Şubat 1993 tarihli Türk Dili dergisinde Hasan Eren'in Wilhelm Radloff ve LazarBuda-gov gibi Rus Türkologların Türkmen, Tatar, Başkurt, Kırgız ve Kazak Türkçelerinden diyalekt diye bahsettiği için lehçe terimiyle karşılaşılması gerektiği düşüncesine karşı çıkararak, bu Türkologların adı geçen Türk lehçelerinden diyalekt diye bahsettiği dönemin 19. Yüzyıl olduğunu, o dönemde bu lehçelerin birer yazı dili olmadığı ve bu lehçelerle meydana getirilmiş edebi eserlerin olmadığı için diyalekt diye bahsedildiğini, ancak bu gün ayrı birer alfabeleri ve edebiyatları olduğu için ve anlaşma sorunu derinleştiği için ayrı birer dil kabul edilmeleri gerektiğini söyler. Bk “Türki TillerFamiliyası” **Türkoloji Eleştirileri**,

Simurg Yayınları, Ankara 1997, s. 234-237.

53 Ercilasun, 30. 04. 1999 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ekonomi sayfasında yayımlanan, 12-20 Nisan 1992 tarihleri arasında beş bağımsız Türk Cumhuriyetine yapılan gezi sonunda, geziye katılan 150 iş adamı, bürokrat ve gazeteciye uygulanan anketin sonuçlarını vermekte ve buna göre tespitler yapmaktadır. bk. A. BicanErcilasun, "Türk lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar" **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 76-99.

54 Ercilasun, age, s. 76-99.

55 JORMA Atilla (1999), **Hazar Berisi Karadeniz Kültür Çevresinde Türk Dili**, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Haarlem s. 46.

56 DOERFER, Gerhard "Türk Şiveleri mi, Türk Dilleri mi? Türk Dilleri!" çev. M. Ölmez Cumhuriyet, 9 Kasım 1992, **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara 1997, s. 291-293.

57 TEKİN, Talat - ÖLMEZ, Mehmet (1995), **Türk Dilleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 8.

58 bk. Tekin-Ölmez, age, s. 132.

59 ERGİN, Muharrem (1986), **Üniversiteler İçin Türk Dili**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s. 64-65.

60 Ercilasun, age, s. 7-10.

61 ÇAĞATAY, Saadet (1971), **Türk Lehçeleri Örnekleri II yaşayan Ağız ve Lehçeler**, Ankara: AÜ DTCF yayınları, s. V.

62 Ercilasun, age, s. 7-10.

63 bk. ARAT, Reşit Rahmeti (1987), "Türk Şivelerinin Tasnifi", **Makaleler**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 69-149.

64 Arat, age, s. 69-149.

65 Arat, age, 69-149.

Kaynaklar

ARAT, Reşit Rahmeti: "Dil Meseleleri ve Türk Dili" **Türk Kültürü**, S. 27, Ocak 1965, s. 33-40.

BURAN, Ahmet- ALKAYA, Ercan (1999), **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Elazığ: TİSAV Elazığ Şubesi Yayınları, ÇAĞATAY, Saadet (1963), **Türk Lehçeleri Örnekleri VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar Yazı Dili**, 2. Baskı, Ankara: AÜ DTCF Yayınları,

DEVLET, Nadir (1989), **Çağdaş Türk Dünyası**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları,

GERHARD, Doerfer (1997), "Türk Şiveleri mi, Türk Dilleri mi? Türk Dilleri!" çev. M. Ölmez Cumhuriyet, 9

Kasım 1992, **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara s. 291-293.

DOĞAN, Levent- vd. (2007), **Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı**, İstanbul: Kriter yayınları.

EMRE, Ahmet Cevat (1949), **Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri Birinci Kitap Fonetik**, İstanbul:

TDK Yayınları, Burhaneddin Erenler Matbaası

ERCİLASUN Ahmet Bican (1991), vd., **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,

ERCİLASUN, A. Bican (1993), "Türk lehçelerinin Anlaşılmasında Dikkat Edilecek Noktalar" **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 76-99.

ERCİLASUN, A. Bican (2007), (Editör): **Türk lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları.

- ERCİLASUN, A. Bican (2007), "Söz Başı" **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 7-10.
- ERCİLASUN, A. Bican (1993), "Türk Dilinin Dünyü Bugünü Geleceği" **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 27-41.
- ERCİLASUN, A. Bican (1993), "Türk Dünyasında Alfabe ve Dil" **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 56-64.
- ERGİN, Muharrem (2000), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1986), **Üniversiteler İçin Türk Dili**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- JORMA, Atilla (1999), **Hazar Berisi Karadeniz Kültür Çevresinde Türk Dili**, Haarlem/Netherlands: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını,
- KASİMOV, Begali (2002), **Milliy Uyganiş**, Taşkent: Taşkent Maneviyat Matbaasi.
- KEFELİ, Agn s Nilüfer (2002), "Nikolayİlminsky: Orta Volga Müslüman ve Türk Halkları  zerindeki Siyaseti"  ev. Bülent Keneş, **Türkler**, C. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara s. 451-459.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), "Modern Uygurca ile İlgili Açıklamalı Bir Kaynakça" **Türk Dilleri Araştırmaları** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 1992, s. 155-170.
- ROY, Olivier (2005), **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi** ( ev. Mehmet Moralı), 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- TEKİN, Talat (1997), " "Türk Dilleri' mi 'Türk Şiveleri' mi", **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara: Simurg Yayınları, s. 265-270.
- TEKİN, Talat (1989), "Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi" **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, C. 5,S. 13, Ankara s. 141-168.
- TEKİN, Talat (1997), "Türk Dilleri Ailesi: I" **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara: Simurg Yayınları, s. 238-248.
- TEKİN, Talat (1997), "Türki TillerFamiliyası" **Türkoloji Eleştirileri**, Ankara: Simurg yayınları, s. 234-237.
- TEKİN, Talat -ÖLMEZ, Mehmet (1995), **Türk Dilleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,
- TOGAN, A. ZEKİ Velidi (1981), **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 486-506.
- UÇAR, Fuat (2007), **Dış Türkler**, Ankara: Fark Yayınları.